

Matematika IV – 3. přednáška

Rozklady grup

Michal Bulant

Masarykova univerzita
Fakulta informatiky

3. 3. 2008

Obsah přednášky

1 Rozklady podle podgrup

2 Normální podgrupy

Doporučené zdroje

- Martin Panák, Jan Slovák, **Drsná matematika**, e-text.
- *Předmětové záložky v IS MU*

Doporučené zdroje

- Martin Panák, Jan Slovák, **Drsná matematika**, e-text.
- *Předmětové záložky v IS MU*
- Jiří Rosický, *Algebra*, PŘF MU, 2002.
- Peter J. Cameron. *Introduction to algebra*, Oxford University Press, 2001, 295 s. (Dostupné v knihovně PŘF).

Plán přednášky

1 Rozklady podle podgrup

2 Normální podgrupy

Rozklady podle podgrup

Uvažme grupu G a její podgrupu H . Na množině prvků grupy G definujeme relaci $a \sim_H b$ jestliže $b^{-1} \cdot a \in H$, tj. $a^{-1} \cdot b \in H$.

Je to relace ekvivalence:

Rozklady podle podgrup

Uvažme grupu G a její podgrupu H . Na množině prvků grupy G definujeme relaci $a \sim_H b$ jestliže $b^{-1} \cdot a \in H$, tj. $a^{-1} \cdot b \in H$.

Je to relace ekvivalence:

- $a^{-1} \cdot a = e \in H$,

Rozklady podle podgrup

Uvažme grupu G a její podgrupu H . Na množině prvků grupy G definujeme relaci $a \sim_H b$ jestliže $b^{-1} \cdot a \in H$, tj. $a^{-1} \cdot b \in H$.

Je to relace ekvivalence:

- $a^{-1} \cdot a = e \in H$,
- je-li $b^{-1} \cdot a = h \in H$, potom $a^{-1} \cdot b = (b^{-1} \cdot a)^{-1} = h^{-1} \in H$,

Rozklady podle podgrup

Uvažme grupu G a její podgrupu H . Na množině prvků grupy G definujeme relaci $a \sim_H b$ jestliže $b^{-1} \cdot a \in H$, tj. $a^{-1} \cdot b \in H$.

Je to relace ekvivalence:

- $a^{-1} \cdot a = e \in H$,
- je-li $b^{-1} \cdot a = h \in H$, potom $a^{-1} \cdot b = (b^{-1} \cdot a)^{-1} = h^{-1} \in H$,
- je-li $c^{-1} \cdot b \in H$ a zároveň je $b^{-1} \cdot a \in H$, potom $c^{-1} \cdot a = c^{-1} \cdot b \cdot b^{-1} \cdot a \in H$.

Celá grupa G se tedy rozpadá na tzv. **levé třídy rozkladu** podle podgrupy H vzájemně ekvivalentních prvků.

Celá grupa G se tedy rozpadá na tzv. **levé třídy rozkladu** podle podgrupy H vzájemně ekvivalentních prvků.

Třídu příslušející prvku a značíme $a \cdot H$ (zřejmě $a \in a \cdot H$) a skutečně platí, že

$$a \cdot H = \{a \cdot h; h \in H\},$$

neboť prvek b je ve stejné třídě s a , právě když jde takovýmto způsobem vyjádřit.

Celá grupa G se tedy rozpadá na tzv. **levé třídy rozkladu** podle podgrupy H vzájemně ekvivalentních prvků.

Třídu příslušející prvku a značíme $a \cdot H$ (zřejmě $a \in a \cdot H$) a skutečně platí, že

$$a \cdot H = \{a \cdot h; h \in H\},$$

neboť prvek b je ve stejné třídě s a , právě když jde takovýmto způsobem vyjádřit.

Množinu všech levých tříd rozkladu podle podgrupy H označujeme G/H .

Celá grupa G se tedy rozpadá na tzv. **levé třídy rozkladu** podle podgrupy H vzájemně ekvivalentních prvků.

Třidu příslušející prvku a značíme $a \cdot H$ (zřejmě $a \in a \cdot H$) a skutečně platí, že

$$a \cdot H = \{a \cdot h; h \in H\},$$

neboť prvek b je ve stejné třídě s a , právě když jde takovýmto způsobem vyjádřit.

Množinu všech levých tříd rozkladu podle podgrupy H označujeme G/H .

Obdobně definujeme pravé třídy rozkladu $H \cdot a$. Příslušná ekvivalence je: $a \sim b$, jestliže $a \cdot b^{-1} \in H$. Proto

$$H \backslash G = \{H \cdot a; a \in G\}.$$

Věta

Pro třídy rozkladu grupy platí:

Věta

Pro třídy rozkladu grupy platí:

- 1 *Levé a pravé třídy rozkladu podle podgrupy $H \subset G$ splývají právě tehdy, když pro každé $a \in G$, $h \in H$ platí $a \cdot h \cdot a^{-1} \in H$.*

Věta

Pro třídy rozkladu grupy platí:

- 1 *Levé a pravé třídy rozkladu podle podgrupy $H \subset G$ splývají právě tehdy, když pro každé $a \in G$, $h \in H$ platí $a \cdot h \cdot a^{-1} \in H$.*
- 2 *Všechny třídy (levé i pravé) mají shodnou mohutnost jako podgrupa H .*
- 3 *Zobrazení $a \cdot H \mapsto H \cdot a^{-1}$ zadává bijekci mezi levými a pravými třídami rozkladu G podle H .*

Poznámka

Rozmyslete si, proč je v posledním tvrzení a^{-1} a nikoliv a .

Důsledek

Nechť G je konečná grupa s n prvky (tj. G je řádu n), H její podgrupa. Potom

Důsledek

Nechť G je konečná grupa s n prvky (tj. G je řádu n), H její podgrupa. Potom

- 1 *Mohutnost $n = |G|$ je součinem mohutnosti H a mohutnosti G/H , tj.*

$$|G| = |G/H| \cdot |H|$$

Důsledek

Nechť G je konečná grupa s n prvky (tj. G je řádu n), H její podgrupa. Potom

- 1 *Mohutnost $n = |G|$ je součinem mohutnosti H a mohutnosti G/H , tj.*

$$|G| = |G/H| \cdot |H|$$

- 2 *Přirozené číslo $|H|$ je dělitelem čísla n .*

Důsledek

Nechť G je konečná grupa s n prvky (tj. G je řádu n), H její podgrupa. Potom

- 1 *Mohutnost $n = |G|$ je součinem mohutnosti H a mohutnosti G/H , tj.*

$$|G| = |G/H| \cdot |H|$$

- 2 *Přirozené číslo $|H|$ je dělitelem čísla n .*
- 3 *Je-li $a \in G$ prvek řádu k , pak k dělí n .*

Důsledek

Nechť G je konečná grupa s n prvky (tj. G je řádu n), H její podgrupa. Potom

- 1 *Mohutnost $n = |G|$ je součinem mohutnosti H a mohutnosti G/H , tj.*

$$|G| = |G/H| \cdot |H|$$

- 2 *Přirozené číslo $|H|$ je dělitelem čísla n .*
- 3 *Je-li $a \in G$ prvek řádu k , pak k dělí n .*
- 4 *pro každé $a \in G$ je $a^n = e$.*

Důsledek

Nechť G je konečná grupa s n prvky (tj. G je řádu n), H její podgrupa. Potom

- 1 *Mohutnost $n = |G|$ je součinem mohutnosti H a mohutnosti G/H , tj.*

$$|G| = |G/H| \cdot |H|$$

- 2 *Přirozené číslo $|H|$ je dělitelem čísla n .*
- 3 *Je-li $a \in G$ prvek řádu k , pak k dělí n .*
- 4 *pro každé $a \in G$ je $a^n = e$.*
- 5 *je-li mohutnost grupy G prvočíslo p , pak je G izomorfní cyklické grupě $\mathbb{Z}_p$.*

Důsledek

Nechť G je konečná grupa s n prvky (tj. G je řádu n), H její podgrupa. Potom

- 1 *Mohutnost $n = |G|$ je součinem mohutnosti H a mohutnosti G/H , tj.*

$$|G| = |G/H| \cdot |H|$$

- 2 *Přirozené číslo $|H|$ je dělitelem čísla n .*
- 3 *Je-li $a \in G$ prvek řádu k , pak k dělí n .*
- 4 *pro každé $a \in G$ je $a^n = e$.*
- 5 *je-li mohutnost grupy G prvočíslo p , pak je G izomorfní cyklické grupě $\mathbb{Z}_p$.*

Druhému tvrzení se říká Lagrangeova věta, předposlednímu malá Fermatova věta (častěji ovšem ve speciálním případě grupy $(\mathbb{Z}_p^\times, \cdot)$)

Snadnými důsledky předchozího jsou následující věty:

Věta (Malá Fermatova)

Pro libovolné prvočíslo p a číslo $a \in \mathbb{Z}$ nedělitelné p platí

$$a^{p-1} \equiv 1 \pmod{p}.$$

Snadnými důsledky předchozího jsou následující věty:

Věta (Malá Fermatova)

Pro libovolné prvočíslo p a číslo $a \in \mathbb{Z}$ nedělitelné p platí

$$a^{p-1} \equiv 1 \pmod{p}.$$

Věta (Eulerova)

Pro libovolné $m \in \mathbb{N}$ a každé $a \in \mathbb{Z}$ splňující $(a, m) = 1$ platí

$$a^{\varphi(m)} \equiv 1 \pmod{m}.$$

Plán přednášky

1 Rozklady podle podgrup

2 Normální podgrupy

Normální podgrupy

Podgrupy H , pro které platí, že $a \cdot h \cdot a^{-1} \in H$ pro všechna $a \in G$, $h \in H$, se nazývají **normální podgrupy** (značíme $H \triangleleft G$). Snadno se nahlédne platnost následujícího

Normální podgrupy

Podgrupy H , pro které platí, že $a \cdot h \cdot a^{-1} \in H$ pro všechna $a \in G$, $h \in H$, se nazývají **normální podgrupy** (značíme $H \triangleleft G$). Snadno se nahlédne platnost následujícího

Tvrzení

Podgrupa H je normální právě tehdy, když pro každé $a \in G$ platí $a \cdot H = H \cdot a$ (jinými slovy: levý rozklad G podle podgrupy H je shodný s pravým rozkladem).

Normální podgrupy

Podgrupy H , pro které platí, že $a \cdot h \cdot a^{-1} \in H$ pro všechna $a \in G$, $h \in H$, se nazývají **normální podgrupy** (značíme $H \triangleleft G$). Snadno se nahlédne platnost následujícího

Tvrzení

Podgrupa H je normální právě tehdy, když pro každé $a \in G$ platí $a \cdot H = H \cdot a$ (jinými slovy: levý rozklad G podle podgrupy H je shodný s pravým rozkladem).

Důsledek

- $1 \triangleleft G$, $G \triangleleft G$
- V komutativní grupě je každá podgrupa normální.
- Je-li H podgrupa konečné grupy G , kde $|H| = |G|/2$, pak je H normální.

Příklad

- Dihedrální grupa D_{2n} má vždy normální podgrupu izomorfní $\mathbb{Z}_n$. Levý (i pravý) rozklad podle této podgrupy je dvojprvková množina

$$\{\mathbb{Z}_n, s \cdot \mathbb{Z}_n\}.$$

- $\langle r^2 \rangle = \{id, r^2\}$ je normální podgrupa v D_8 . Levý rozklad podle této podgrupy je čtyřprvková množina

$$\{\{id, r^2\}, \{r, r^3\}, \{s, sr^2\}, \{sr, sr^3\}\}.$$

Pro normální podgrupy je dobře definováno násobení na G/H vztahem

$$(a \cdot H) \cdot (b \cdot H) = (a \cdot b) \cdot H.$$

Skutečně, volbou jiných reprezentantů $a \cdot h$, $b \cdot h'$ dostaneme opět stejný výsledek

$$(a \cdot h \cdot b \cdot h') \cdot H = ((a \cdot b) \cdot (b^{-1} \cdot h \cdot b) \cdot h') \cdot H.$$

Věta

Je-li H normální podgrupou G , tvoří rozklad G/H s násobením definovaným prostřednictvím reprezentantů grupu. Je-li G komutativní, je i G/H komutativní.

$$n\mathbb{Z} = \{na; a \in \mathbb{Z}\} \subset \mathbb{Z}$$

zadává pro libovolné $n \in \mathbb{N}$ podgrupu $\mathbb{Z}$ a její faktorgrupou (až na izomorfismus) je aditivní grupa zbytkových tříd $\mathbb{Z}_n$ (přitom pro $n = 1$ jde o triviální grupu) .

Jednoduché (prosté) grupy

Naproti tomu existují i grupy, které nemají žádné vlastní normální podgrupy, takové grupy se nazývají **jednoduché** (simple). Znalost těchto grup je velmi důležitá, protože z nich je v jistém smyslu *složena* každá konečná grupa.

Jednoduché (prosté) grupy

Naproti tomu existují i grupy, které nemají žádné vlastní normální podgrupy, takové grupy se nazývají **jednoduché** (simple). Znalost těchto grup je velmi důležitá, protože z nich je v jistém smyslu *složena* každá konečná grupa.

Mezi konečnými komutativními grupami je situace skutečně jednoduchá – prostými jsou pouze grupy $\mathbb{Z}_p$ pro prvočíselné p (podobně i každá prostá grupa lichého řádu je nutně izomorfní $\mathbb{Z}_p$ – důkaz tohoto faktu je ale značně netriviální¹).

Jednoduché (prosté) grupy

Naproti tomu existují i grupy, které nemají žádné vlastní normální podgrupy, takové grupy se nazývají **jednoduché** (simple). Znalost těchto grup je velmi důležitá, protože z nich je v jistém smyslu *složena* každá konečná grupa.

Mezi konečnými komutativními grupami je situace skutečně jednoduchá – prostými jsou pouze grupy $\mathbb{Z}_p$ pro prvočíselné p (podobně i každá prostá grupa lichého řádu je nutně izomorfní $\mathbb{Z}_p$ – důkaz tohoto faktu je ale značně netriviální¹).

V nekomutativním případě je situace výrazně složitější – až v roce 1982 (samozřejmě s pomocí počítačů) se podařilo završit úsilí o úplnou klasifikaci jednoduchých grup.

Jednoduché (prosté) grupy

Naproti tomu existují i grupy, které nemají žádné vlastní normální podgrupy, takové grupy se nazývají **jednoduché** (simple). Znalost těchto grup je velmi důležitá, protože z nich je v jistém smyslu *složena* každá konečná grupa.

Mezi konečnými komutativními grupami je situace skutečně jednoduchá – prostými jsou pouze grupy $\mathbb{Z}_p$ pro prvočíselné p (podobně i každá prostá grupa lichého řádu je nutně izomorfní $\mathbb{Z}_p$ – důkaz tohoto faktu je ale značně netriviální¹).

V nekomutativním případě je situace výrazně složitější – až v roce 1982 (samozřejmě s pomocí počítačů) se podařilo završit úsilí o úplnou klasifikaci jednoduchých grup.

Například alternující grupa A_n (tj. podgrupa sudých permutací grupy Σ_n) je jednoduchá pro $n \geq 5$, z čehož (s pomocí tzv. Galoisovy teorie) plyne nemožnost existence obecných vzorců pro kořeny polynomů stupně 5 a vyššího.

---

¹255 stran “tvrdé” matematiky

Vztah normální podgrup a homomorfismů

Všechna jádra homomorfismů jsou normální podgrupy. Naopak, jestliže je podgrupa $H \subset G$ normální, pak zobrazení (projekce na faktorgrupu)

$$p : G \rightarrow G/H, \quad a \mapsto a \cdot H$$

je surjektivní homomorfismus grup s jádrem H . Skutečně, p je dobře definované, přímo z definice násobení na G/H je vidět, že to musí být homomorfismus, který je zjevně na. Je tedy vidět, že **normální podgrupy jsou právě všechna jádra homomorfismů.**

Věty o izomorfismu

Věta (první, základní)

Pro libovolný homomorfismus grup $f : G \rightarrow K$ je dobře definován také homomorfismus

$$\tilde{f} : G / \ker f \rightarrow K, \quad \tilde{f}(a \cdot H) = f(a),$$

který je injektivní.

Zejména dostáváme $G / \ker f \cong f(G)$.

Normalizátorem podgrupy B v G rozumíme množinu $N_G(B) = \{g \in G; gB = Bg\}$ (tj. množinu těch prvků G , pro něž splývají příslušné levé a pravé třídy rozkladu; B je tedy normální podgrupou G , právě když $N_G(B) = G$).

Normalizátorem podgrupy B v G rozumíme množinu $N_G(B) = \{g \in G; gB = Bg\}$ (tj. množinu těch prvků G , pro něž splývají příslušné levé a pravé třídy rozkladu; B je tedy normální podgrupou G , právě když $N_G(B) = G$).

Věta (druhá, diamantová)

Nechť $A, B \leq G$ jsou podgrupy splňující $A \leq N_G(B)$. Pak $(A \cap B) \triangleleft A$ a platí

$$AB/B \cong A/(A \cap B).$$

Věta (třetí)

Jsou-li $A, B \triangleleft G$ normální podgrupy splňující $A \leq B$, pak $B/A \triangleleft G/A$ a platí

$$(G/A)/(B/A) \cong G/B.$$

Věta (třetí)

Jsou-li $A, B \triangleleft G$ normální podgrupy splňující $A \leq B$, pak $B/A \triangleleft G/A$ a platí

$$(G/A)/(B/A) \cong G/B.$$

Věta (čtvrtá, svazový izomorfismus)

Nechť je $N \triangleleft G$. Pak existuje bijekce mezi množinou podgrup A obsahujících N a množinou podgrup A/N faktorgrupy G/N . Navíc normálním podgrupám odpovídají normální podgrupy.

Věta (třetí)

Jsou-li $A, B \triangleleft G$ normální podgrupy splňující $A \leq B$, pak $B/A \triangleleft G/A$ a platí

$$(G/A)/(B/A) \cong G/B.$$

Věta (čtvrtá, svazový izomorfismus)

Nechť je $N \triangleleft G$. Pak existuje bijekce mezi množinou podgrup A obsahujících N a množinou podgrup A/N faktorgrupy G/N . Navíc normálním podgrupám odpovídají normální podgrupy.

Příklad

Určete svaz podgrup D_8 grupy symetrií čtverce a odvodte z něj svaz podgrup $D_8 / \langle r^2 \rangle$.

Příklad

Zdánlivě paradoxní je příklad homomorfismu $\mathbb{C}^* \rightarrow \mathbb{C}^*$ definovaný na nenulových komplexních číslech vztahem $z \mapsto z^k$ s přirozeným k . Zjevně jde o surjektivní homomorfismus a jeho jádro je množina k -tých odmocnin z jedničky, tj. cyklická podgrupa $\mathbb{Z}_k$. První věta o izomorfismu tedy dává pro všechna přirozená k izomorfismus

$$\tilde{f} : \mathbb{C}^* / \mathbb{Z}_k \rightarrow \mathbb{C}^* .$$

Tento příklad ukazuje, že u nekonečných grup nejsou počty s mohutnostmi tak přehledné jako u konečných grup